

WIEŚLAW BALCERAK

NAJNOWSZE DZIEJE ROSJI CARSKIEJ I ZSRR
W ZAGRANICZNYCH CZASOPISMACH HISTORYCZNYCH
W LATACH 1962—1965

Od kilku przynajmniej lat studia nad dziejami Rosji carskiej i Związku Radzieckiego stanowią przedmiot intensywnych studiów na Zachodzie. Obecnie są one zakrojone na miarę dotychczas nie znaną.

C ile poprzednio o Ostforschung mówiło się mając na myśli Niemcy czy też Austrię, to obecnie termin ten należy odnieść również do Anglii, Francji, a przede wszystkim Stanów Zjednoczonych. Trzeba zaś pamiętać, że we współczesnej Ostforschung Związek Radziecki zajmuje pozycję chyba jeszcze bardziej dominującą, niż to miało miejsce w przeszłości. Pokażne zastępy uczonych skupionych w licznych i rozbudowanych placówkach naukowych, specjalnych instytutach, ośrodkach uniwersyteckich, placówkach naukowych różnych towarzystw badają historię ZSRR i sąsiadujących z nim państw Europy Wschodniej¹.

Zapotrzebowanie polityczne chwili bieżącej zdaje się w znacznym stopniu determinować kierunki i charakter prac badawczych. Główne bowiem zainteresowanie kieruje się na okres dziejów najnowszych, na wydobycie konstruktywnych czynników kształtujących powstanie państwa radzieckiego, na poznanie, a równocześnie doszukiwanie się i ekspozowanie destrukcyjnych elementów mogących tkwić w jego strukturze lub w stosunkach z innymi krajami — dziś socjalistycznymi. Tego rodzaju tendencje odczytujemy przynajmniej w publikowanym dorobku naukowym historiografii zachodniej.

Imponujące pod względem ilości oraz objętości wydawnictwa książkowe poświęcone są w przeważającej mierze kwestiom związanym z narastającym kryzysem reżimu carskiego, ruchowi rewolucyjnemu, rewolucjom rosyjskim — a zwłaszcza tej, w której wyniku zrodziło się państwo robotników i chłopów — pierwszym poczynaniom władzy ra-

¹ Por. m.in. L. Bazyłow, *Nowe amerykańskie opracowanie historii Rosji i ZSRR*, „Przegląd Historyczny”, 1963, z. 3, s. 494.

dzieckiej, które pozwoliły się ostać młodemu państwu w krytycznych chwilach wojny domowej i zapoczątkowały industrializację, sprawom pozostającym w ścisłym związku z rozwiązywaniem zagadnień narodowościowych oraz zagadnieniom społecznym. W dziedzinie polityki zagranicznej szczególną uwagę zwraca się na stosunki Związku Radzieckiego (i Rosji carskiej) z Niemcami, innymi mocarstwami oraz państwami ościennymi. Ale chociaż zainteresowanie wskazaną problematyką zaznacza się na łamach czasopism historycznych, to jednak artykuły, opracowania i publikacje dokumentów, które tam znajdujemy, stanowią istotne uzupełnienie oraz wzbogacenie obrazu historiografii w ogóle, dotyczącej zaś Rosji w szczególności. Stąd też wydaje się wskazane przedśledzenie zagranicznego czasopiśmiennictwa naukowego.

Dorobek, zakres zainteresowań oraz liczba tytułów wydawanych periodyków nakazują w pierwszym rzędzie zwrócić uwagę na czasopisma historyczne państw anglosaskich, a głównie amerykańskie.

Zdaje się nie ulegać wątpliwości, że nie wszystkie okresy historyczne, wydarzenia oraz problemy traktowane są z równym zainteresowaniem. Prawda, że tematyka stanowiąca przedmiot rozważań jest szeroka i różnorodna, że nie brak opracowań z różnych dziedzin². Są więc takie, które dotyczą polityki zagranicznej Rosji carskiej, jej stosunków z innymi mocarstwami³, nie wyłączając Stanów Zjednoczonych⁴, czy też ekspansji terytorialnej caratu na Dalekim Wschodzie⁵. Są inne, które rozpatrują zagadnienia słowianofilizmu i panslawizmu w Rosji⁶. Jednak

² I tak np. obok rozważań na temat kultury staroruskiej („Slavic Review”, 1962, June—Septembre) znajdujemy m.in. artykuły: T. Pachn us, *Dostoevsky in the Criticison of the Russian Radical Intelligentsia in the 1870's and 1880's*. “The Russian Review”, 1962, January, s. 59—74; R. E. Zelnik, *The Sunday-School Movement in Russia, 1859—1862*, “The Journal of Modern History”, 1965, June, s. 131—150; J. I. Żatk o, *The Organisation of the Catholic Church in Russia, 1772—1784*, “The Slavonic and East European Review”, 1965, June, s. 303—313 (czasopismo angielskie); S. M. Horak, *Ukrainian Historiography 1953—1963*, “Slavic Review”, 1965, June, s. 258—272; B. Madison, *Russias illegitimate children before and after the Revolution*, tamże, 1963, March, s. 82—95.

³ Patrz m.in.: R. R. Florescu, *British Reactions to the Russian Regime in the Danubian Principalities, 1828—1834*, “Journal of Central European Affairs”, 1962, April, s. 27—42.

⁴ Patrz m.in. G. A. Lensen, *Russia and the United States in Asia*, “The Russian Review”, 1965, April, s. 99—110.

⁵ I. C. Y. Hsii, *Russia's Special Position in China during the Early Ch'ing Period*, “Slavic Review”, 1964, December, s. 668—700.

⁶ J. Lavrin, *The Slav Idea and Russia*, “The Russian Review”, 1962, January, s. 11—24, oraz tenże, *Populists and Slavophiles*, tamże, October, s. 307—317; O. Odložidik, *Russia and Czech National Aspirations*, “Journal of Central European Affairs”, 1963, January, s. 407—439.

znacznie częściej czytelnik znajdzie artykuły czy rozprawy z dziedziny ruchów rewolucyjnych w Rosji w XIX i XX w., ich wpływu na rozwój sytuacji wewnętrznej w imperium.

Przedmiotem większego zainteresowania jest między innymi ruch narodnicki. Traktuje o nim Richard Pipes, starając się wyjaśnić termin „narodnictwo” i ująć istotę ruchu. Pipes wystąpił przeciwko zaszerogowaniu „narodnictwa” przez historiografię marksistowską do ruchów drobnomieszczańskich, reprezentując pogląd, że tego rodzaju podział jest nieuzasadniony historycznie i niedostatecznie oddaje postępowy charakter ruchu⁷.

Skupia uwagę historyków amerykańskich (a także i angielskich) okres rewolucji 1905—1907 w Rosji. Przejawiają oni swe zainteresowanie ówczesną postawą i działalnością partii, a bolszewików i Lenina w szczególności⁸. Allan Wildman rozpisuje się na przykład na temat walki Lenina z „kustarniczestwem”, stając jednakże na pozycjach dalekich od obiektywizmu. Sugeruje on bowiem m. in. pogląd, że na początku XX w. bolszewicy oderwali się od mas i dopiero podczas rewolucji 1905 r. zaczęli rozwijać szerszą działalność, aby zdyskontować sytuację. W artykule Wildmana ujawnia się tendencja do pomniejszenia roli bolszewików w uświadomieniu mas pracujących⁹.

Innym obiektem skoncentrowanych rozważań są następstwa rewolucji, zwłaszcza na odcinkach swobód demokratycznych, reform stołypinowskich oraz przemian w strukturze społecznej miast rosyjskich. I tak Alfred Lewin rozpatruje wybory do III Dumy od strony uprawnień wyborców poszczególnych grup ludności dość wszechstronnie. Poddaje krytyce akt z 3 czerwca 1907 r., wskazując na jego wsteczny charakter i negatywnie oceniając politykę caratu w tym względzie¹⁰. Bardziej przychylnie stanowisko wobec poczynań reżimu carskiego zajął natomiast George Yaney. Analizując koncepcję stołypinowskiej reformy rolnej, zdaje się wykazywać niezrozumienie znaczenia wydarzeń rewolucji lat 1905—1907, której daje miano „zamieszek”. Podnosi za to w szczególności sposób rangę samej reformy, zwać ją „rewolucją społeczną w ramach prawa”. Yaney krytycznie ocenił właściwie tylko samo przeprowadzenie

⁷ R. Pipes, *Narodnichestvo: A Semantic Inquiry*, "Slavic Review", 1964, September, s. 441—458.

⁸ Znajduje to wyraz w takich artykułach, jak: T. Riha, *Riech: A Portrait of a Russian Newspaper*, "Slavic Review", 1963, December, s. 663—682; B. D. Wolfe, *Lenin and Inessa Armand*, tamże, 1963, March, s. 96—114.

⁹ A. K. Wildman, *Lenin's Battle with Kustarnichestvo; The Iskra Organization in Russia*, "Slavic Review", 1964, September, s. 479—505.

¹⁰ A. Lewin, *The Russian Voter in the Elections to the Third Duma*, "Slavic Review", 1962, October, s. 660.

reform stołypinowskich jedynie w drodze administracyjnej bez pośrednictwa czy udziału instytucji demokratycznych¹¹.

Na tle społecznego obrazu miast rosyjskich w latach 1905—1907 Leopold Haimson dość sugestywnie oddaje oblicze ówczesnej prasy oraz kreśli poszczególne aspekty działalności partii politycznych, a głównie bolszewików i mieńszewików, w brzemennym okresie bezpośrednio poprzedzającym doniosłe wydarzenia prowadzące do Rewolucji Październikowej¹². Działalność bolszewików w tym okresie stanowi przedmiot dociekań i innych badaczy¹³.

Szereg artykułów poświęconych tematyce z tego zakresu zasługuje na uwagę nie tyle ze względu na faktografię, co interpretację. Autorzy ich bowiem opierali się na bazie źródłowej ograniczonej raczej do dokumentów już opublikowanych, danych oficjalnych, przekazów lub też opracowań radzieckich i innych. Natomiast przedstawienie poszczególnych wydarzeń czy procesów, sposób ich ujęcia odmienne są od tego, które spotykamy u historyków marksistowskich, nie tylko dlatego, że czynione były z pozycji historiografii krajów kapitalistycznych. Rzecz również i w tym, iż zarówno historykom amerykańskim, jak i w ogóle anglosaskim zdawał się przyświecać cel wydobycia tych istotnych elementów, aspektów czy okoliczności z frapujących, a doniosłych dziejów Rewolucji Październikowej oraz pierwszych lat istnienia Rosji Radzieckiej, które będąc istotne dla powstania państwa rad, nie wydawały się w stopniu zadowalającym uwzględnione w opracowaniach radzieckich. W związku z tym mimo przejawów tendencyjności towarzyszących ocenie szeregu zjawisk poszczególne rozważania cechuje na ogół stosunkowo znaczny stopień obiektywizmu. Postulaty poznawcze nakazywały bowiem niejednokrotnie usuwać na plan dalszy elementy subiektywizmu, także i te wpływające z odmiennej postawy ideowo-politycznej autorów oraz wydawców.

Dążenie do naukowego ujęcia i przedstawienia (czy tylko przedstawienia) mniej znanych kart dziejów związanych z narodzinami państwa radzieckiego jest zapewne jednym z powodów, że tematyka podejmowana z tego zakresu na łamach czasopism na ogół nie zalicza się do tej o pierw-

¹¹ G. L. Y a n e y, *The Concept of the Stolypin Land Reform*, "Slavic Review", 1964, June, s. 275—293. W innym ujęciu i chyba bardziej obiektywnie kwestia reform stołypinowskich została przedstawiona przez W. E. M o s s e, *Stolypins Villages*, "The Slavonic and East European Review", 1965, June, s. 257—275.

¹² L. H a i m s o n, *The Problem of Social Stability in Urban Russia, 1905—1917*, "Slavic Review", 1964, December, s. 619—642.

¹³ Patrz m. in.: W. C. C l e m e n s, *Lenin on Disarmament*, "Slavic Review", 1963, September, s. 504—525; B. D. W o l f e, *Lenin and Inessa Armand*, tamże, 1963, March, s. 96—114.

szoplanowym znaczeniu, choć dotyczy spraw ważnych. Do tego rodzaju kwestii można bowiem zaliczyć na przykład zagadnienia kontroli robotycznej w przemyśle podczas rewolucji¹⁴, źródeł materialnych rewolucji¹⁵, czy chociażby kontrrewolucyjne wystąpienie korpusu czechosłowackiego¹⁶.

Jednakże względy skłaniające raczej do dociekań naukowych niż do subiektywnych naświetleń w mniejszej mierze odgrywają rolę w innej dziedzinie skoncentrowanych zainteresowań historyków amerykańskich, a w pewnej mierze także i angielskich.

Opracowania o charakterze naukowym zamieszczone na łamach czasopism amerykańskich i angielskich w niejednym wypadku dają wyraz tendencjom do wydobywania oraz eksponowania tego wszystkiego w dziejach Rosji, co mogłoby rzucić cień na siły rewolucyjne, które przygotowały i dokonały rewolucję socjalistyczną, a więc posiadałoby ewentualnie destrukcyjne znaczenie dla jedności oraz zwartości ZSRR. Pisze się przeto między innymi o kontaktach socjaldemokratów rosyjskich i w szczególności Lenina z Japończykami w okresie 1904—1905 w sposób stwarzający wrażenie (mimo takich czy innych zastrzeżeń) ich rzekomo agenturalnej roli w ówczesnym rosyjskim ruchu rewolucyjnym¹⁷. Roztrząsa się wydarzenia z okresu kultu i wypaczeń za rządów Stalina nie bez tendencji obciążania systemu radzieckiego jako takiego¹⁸. Traktuje się o zagadnieniach narodowościowych w sposób wysuwający na plan pierwszy takie czy inne animozje narodowościowe, przejawy dążeń decentralistycznych, tradycji odrębnej egzystencji państwowej itp. Znamienne są między innymi artykuły rozpatrujące stosunki między Rosją a krajami nadbałtyckimi nie tylko w bardziej odległym okresie¹⁹, ale również podnoszące kwestie nacjonalizmu litewskiego z wyraźnymi akcentami co do separatystycznych dążeń Litwinów²⁰, a także opisujące w sposób mniej

¹⁴ P. H. Avrich, *The Bolshevik Revolution and Workers in Russian Industry*, "Slavic Review", 1963, March, s. 47—63.

¹⁵ M. Yanowitch, *The Soviet Income Revolution*, "Slavic Review", 1963, December, s. 683—697.

¹⁶ J. F. N. Bradley, *The Allies and the Czech Revolt against the Bolsheviks in 1918*, "The Slavonic and East European Review", 1965, June, s. 275—292.

¹⁷ Patrz: V. Medish, *Lenin and Japanese Money*, "The Russian Review", 1965, April, s. 165—176.

¹⁸ Patrz: K. F. Shtepa, *I. Stalin's Prisons — Reminiscences*, "The Russian Review", 1962, January, s. 38—58 (cz. I); April, s. 165—183 (cz. II).

¹⁹ Patrz m. in.: L. V. Cheperin, *Russian 17th-Century Baltic Trade in Soviet Historiography*, "The Slavonic and East European Review", 1964, December, s. 1—22 (czasopismo wydawane przez Uniwersytet Londyński).

²⁰ V. S. Vardys, *Recent Soviet Policy toward Lithuanian Nationalism*, "Journal of Central European Affairs", 1963, October, s. 313—332.

lub bardziej tendencyjny antyradziecki ruch partyzancki na Litwie po zakończeniu II wojny światowej²¹, i inne.

Wierniejszym jednak odbiciem tendencji nurtujących oraz zdających się dominować w historiografii amerykańskiej, a także w pewnej mierze i innych państw zachodnich, mogą być dyskusje²² prowadzone na łamach „Slavic Review”, czołowego pisma amerykańskiego poświęconego dziejom Rosji (przed i po 1917 r.) oraz krajów Europy Środkowo-Wschodniej²³.

W czerwcowym numerze tego pisma z 1963 r. miała miejsce dyskusja nad historią Ukrainy. Uczestnicy jej z Iwanem Rudnytsky'm na czele skłonni są uznać Ukrainę za część świata zachodniego²⁴. Nie uczyniono tego samego wobec Rosji w dyskusji, jaka miała miejsce niemal równocześnie na tematy: „Rosja i Wschód” oraz „Rosja i Zachód” na łamach „Slavic Review” w grudniu 1963 r. i marcu 1964 r.²⁵

Wymianę poglądów zapoczątkował właściwie profesor historii Chin na Uniwersytecie w Waszyngtonie Karl A. Wittfogel, występując z poglądem głoszącym odmiennosc dróg rozwojowych Rosji i Zachodu. Uznawał, że Rosja ukształtowała się raczej pod wpływami azjatyckimi (mongolskimi) i stąd jest następcą „azjatyckich tradycji” oraz nosicielem „despotyzmu azjatyckiego”²⁶. Teza Wittfogela zakładała przeciwstawienie „autorytatywnej Rosji” (zarówno kapitalistycznej, jak i socjalistycznej) „demokratycznemu Zachodowi” i wyciągnięcie stąd wniosku, że socjalizm jest nie do przyjęcia dla świata zachodniego.

Prócz aprobaty historyka zachodnioniemieckiego Schpullera zbyt ryzykowna koncepcja Wittfogela nie znalazła uznania u innych uczestników dyskusji, a nawet spotkała się z ich krytyką. Wystąpili przeciwko

²¹ V. S. Vardys, *The Partisan Movement in Postwar Lithuania*, „Slavic Review”, 1963, September, s. 499—522.

²² Rozważania odnośnie do stosunków czy związków Rosji z Zachodem mają miejsce od czasu do czasu i na łamach innych ważniejszych amerykańskich czasopism historycznych. M. in. snuje je S. G. Pushkarew, *Russia and the West: Ideological and Personal Contacts before 1917*, „The Russian Review”, 1965, April, s. 138—164.

²³ Kwartalnik „Slavic Review” wychodził początkowo (od 1922 r.) w Anglii jako: „Slavic and East-European Review”. Podczas II wojny światowej redakcja pisma przeniosła się za Ocean, zostając niebawem przejęta przez zespół uczonych amerykańskich. Wówczas też uległa następnej zmianie nazwa pisma na „The American Slavic and East-European Review”. Obecna nazwa datuje się od 1961 r.

²⁴ Patrz: I. L. Rudnytsky, *The Role of the Ukraine in Modern History. Comments by Artur E. Adams, Omeljan Pritsak and John S. Reshetar*, „Slavic Review”, 1963, June, s. 199, 226—227.

²⁵ Por. „Slavic Review”, 1963, December, s. 627—650; 1964, March, s. 19—27.

²⁶ K. A. Wittfogel, *Russia and the East: A Comparison and Contrast*, „Slavic Review”, 1963, December, s. 628—643, 656—662.

niej autor wydanej w 1963 r. *Historii Rosji*²⁷ Riasanovsky²⁸, a przede wszystkim profesorowie Marc Raeff i Marc Szeftel²⁹. Uważając wywody Wittfogela za zbyt uproszczone, reprezentowali oni pogląd o konieczności wnikliwych badań nad historią Rosji w szczególności, a innych narodów i państw w ogóle³⁰.

Rozważania polemiczne na łamach „Slavic Review” uzewnętrzniają nie tylko krytyczny stosunek współczesnej historiografii amerykańskiej do metody komparatystycznej, którą posłużył się m. in. Wittfogel, ale również wynika z nich postulat intensyfikacji rzeczywistych badań nad dziejami ZSRR (i Rosji carskiej) oraz jego polityką zagraniczną. Postulat ten należałoby również postawić przed dziejopisarstwem angielskim.

Szereg wspólnych cech anglosaskiego czasopiśmiennictwa historycznego, zaznaczonych przy kreśleniu poszczególnych fragmentów charakterystyki periodyków amerykańskich, nie daje wystarczająco uchwytne go zarysu publikacji angielskich zamieszczanych na łamach czasopism. Mimo podobieństw znamienych pod wieloma względami dla postaw czy tendencji czasopiśmiennictwa historycznego obu krajów są pewne rysy szczególne, właściwe dla historiografii angielskiej.

Przede wszystkim wydaje się, że Anglicy poświęcają mniej miejsca niż Amerykanie dziejom wewnętrznym Rosji, koncentrując swe zainteresowanie głównie na zagadnieniach związanych z rosyjską, a zwłaszcza radziecką polityką zagraniczną, na stosunkach ZSRR z innymi państwami. Przy czym stosunki między Wielką Brytanią a Związkiem Radzieckim wcale nie są w tym względzie uprzywilejowane³¹. Należy raczej przyjąć, że ustępują one na plan dalszy na rzecz stosunków niemiecko-radzieckich. Jeden z tomów czasopisma „Survey” (traktującego głównie o ZSRR i Europie Wschodniej) został im wyłącznie poświęcony, i to z zastosowaniem takiego doboru problematyki, który zasługuje na uwagę³².

²⁷ N. V. Riasanovsky, *A History of Russia*, New York 1963.

²⁸ N. V. Riasanovsky, *Oriental Despotism and Russia*, „Slavic Review”, 1963, December, s. 646—647.

²⁹ Patrz: „Slavic Review”, 1964, March.: M. Raeff, *Russia's Perception of Her Relationship with the West*, s. 13—19; M. Szeftel, *The Historical Limits of the Question of Russia and the West*, s. 20—27.

³⁰ Patrz: „Slavic Review”, 1964, March, s. 19 i 26. Za pewnego rodzaju pokłósie dyskusji można by uznać artykuł S. G. Pushkarewa pt. *Russia and the West' Ideological and Personal Contacts before 1917*, „The Russian Review”, 1965, April, s. 138—164.

³¹ Do niezbyt licznych wyjątków w tym względzie należy art. D. N. Lammer'sa pt. *The Second Labour Government and the Restoration of Relations with Soviet Russia (1929)*, „Bulletin of the Institute of Historical Research”, 1964, May, s. 60—72.

³² „Survey”. *A Journal of Soviet and East European Studies*, 1962, October.

Szereg znanych historyków angielskich i innych narodowości zamieściło w tomie swe rozprawy na temat stosunków niemiecko-radzieckich, reprezentujące przeważnie stosunkowo wysoki poziom naukowy. Poza zaangażowaniem politycznym autorów w układzie opracowań odczytujemy zamysł redaktorów wytworzenia ogólnego obrazu tych stosunków na tle historii zmagania i współpracy niemiecko-rosyjskiej z wyraźnym dążeniem do wykazania szkodliwości dla Zachodu zbliżenia między tymi dwoma mocarstwami.

Na wstępie Walter Laquer dokonał syntetycznego ujęcia stosunków niemiecko-rosyjskich na przestrzeni dziejów (z uprzywilejowaniem historii najnowszej). Laquer stwierdza, że stosunki te odegrały doniosłą rolę w polityce światowej, wydarzenia zaś międzynarodowe w niemałej mierze determinowane były przez niemieckie „Drang nach Osten” i rosyjskie „Drang nach Westen”³³.

Wychodząc z takiego założenia trzeba było również uznać doniosłą rolę Polski i Czechosłowacji w stosunkach między Niemcami a Rosją. Toteż bezpośrednio po rozważaniach Laquera Elisabeth Wiskemann daje zarys powstania obu państw oraz ich stosunków sąsiedzkich w okresie międzywojennym, które w miarę wygrywania przez Niemcy karty radzieckiej doprowadziły do Monachium i września 1939 r.³⁴

Stosunki niemiecko-radzieckie od I wojny światowej do chwili obecnej kreśli historyk zachodnioniemiecki Golo Mann. Przyjmuje on, że stosunki między obu sąsiadami Polski były najbardziej bliskie w czasach republiki weimarskiej, a szczególnie w latach Rapalla i traktatu berlińskiego (1926 r.). W późniejszym okresie, a zwłaszcza od 1934 r., ZSRR odchodzi od Rapalla, biorąc kurs na Genewę i Paryż. Kurs ten zmieniony zostaje dopiero w 1939 r., co zaprowadziło do układu niemiecko-radzieckiego, a w dalszej konsekwencji do konfliktu zbrojnego. Charakteryzując „współpracę” niemiecko-radziecką Mann szczególnie akcentuje kontakty między Reichswehrą i Armią Czerwoną oraz związki między komunistami rosyjskimi a niemieckimi. Stąd też między innymi wynika preferowanie okresu 1920—1923, kiedy to te dwa ważne (zdaniem Manna) czynniki stosunków niemiecko-radzieckich odgrywały szczególnie rolę, przyczyniając się do utworzenia wspólnego frontu „niemiecko-radzieckiego, który zwracał się przeciwko imperializmowi Zachodu i kapitałowi światowemu”³⁵.

Ten sam okres i te same zagadnienia stały się następnie przedmiotem jeszcze bardziej szczegółowych rozważań w innych opracowaniach.

³³ W. Laquer, *Russia and Germany*, „Survey”, 1962, October, s. 3—11.

³⁴ E. Wiskemann, *German Eastern Neighbours*, „Survey”, 1962, October, s. 12—28.

³⁵ G. Mann, *Rapallo: The Vanishing Dream*, „Survey”, 1962, October, s. 74—88.

Wspomniani już Laquer³⁶ oraz Spencer³⁷ zajęli się przede wszystkim przejawami kontaktów przy udziale rewolucjonistów niemieckich z partią bolszewicką, dopatrując się ich współpracy w 1923 r. z ruchem hitlerowskim. Autorzy ci mówią też między innymi o dążeniach przejawianych po obu stronach do wskrzeszenia sojuszu z 1813 r. Natomiast kontakty wojskowe niemiecko-radzieckie dość szczegółowo omawia Carsten, pisząc o istnieniu rzekomo dość bliskiej współpracy, której inicjatorem i protagonistą był gen. von Seeckt³⁸.

Rozszerzeniem rozważań na temat stosunków niemiecko-radzieckich jest w jakiejś mierze artykuł Morgana zamieszczony w „The Historical Journal”³⁹. Charakteryzując przebieg niemiecko-radzieckich negocjacji handlowych w latach 1922—1925, Morgan często wkracza w dziedzinę zagadnień politycznych, odbiegając nieraz w interpretacji poszczególnych spraw od autorów omawianego tomu „Survey”.

Zasygnalizowana przy okazji omawiania publikacji tegoż czasopisma angielskiego współpraca historyków zachodnich znajduje dobitniejszy wyraz na łamach zachodniemieckiego pisma „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, gdzie szczególnie często publikują swe opracowania Amerykanie, na różne tematy dotyczące Rosji i ZSRR, przeważnie jednak na te, które są obiektem ich głównych zainteresowań, tj. ruchu rewolucyjnego i rewolucji rosyjskich⁴⁰.

Znajdujemy więc ciekawy artykuł Rogersa traktujący o rozwoju myśli marksistowskiej w Rosji. Autor stara się w nim wykazać wpływy rosyjskie na dalsze kształtowanie się myśli marksistowskiej. Równocześnie jednak podkreśla różnice w interpretacji przez Marksa i Engelsa z jednej strony, a rosyjskich teoretyków marksizmu z drugiej, tego rodzaju prądów naukowych co darwinizm. Mówi przy tym o próbach praktycznego wykorzystywania teorii ewolucji w ZSRR, łącząc z nimi nazwisko Łysenki, tak jak na tle dalszym rozwoju marksizmu na gruncie radzieckim eksponuje postać Stalina⁴¹.

³⁶ W. Laquer, *Hitler and Russia 1919—1923*, „Survey”, 1912, October, s. 89—113.

³⁷ A. Spencer, *National-Bolshevism*, „Survey”, 1962, October, s. 133—154.

³⁸ F. L. Carsten, *The Reichswehr and Red Army*, „Survey”, 1962, October, s. 114—132.

³⁹ R. P. Morgan, *The Politics Significance of German-Soviet Trade Negotiations, 1922—5*, „The Historical Journal”, 1963, nr 2, s. 253—271.

⁴⁰ Do nich należą: G. A. Lensen, *Japan and Tsarist Russia — the Changing Relationships, 1875—1917*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, 1962, October, s. 337—347; F. A. Miller, *Dmitrii Miljutin or Conservative?*, tamże, 1965, Juni, s. 192—198; O. P. Backus, *The History of Belorussia in Recent Soviet Historiography*, tamże, 1965, Juni, s. 79—96.

⁴¹ J. A. Rogers, *Marxist and Russian Darwinism*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, 1965, Juni, s. 189—211.

W odniesieniu do rewolucji 1905 r. snuje rozważania Alfred Lewin⁴². Można z nich odczytać dwoistą rolę biurokracji rosyjskiej, która stanowiła nie tylko instrument służący do tłumienia swobód demokratycznych czy wszelkich przejawów niesubordynacji wobec władzy. Będąc przestarzałym, niedostatecznie elastycznym, przytępionym narzędziem reżimu przyczyniła się mimo woli do wzrostu nastrojów niezadowolenia.

Z wydarzeniami rewolucji lutowej i październikowej łączy się mało na ogół znana działalność komitetów fabrycznych w Rosji 1917 r. Nawiązując do niej Paul Avrich uwidocznia niemałą rolę komitetów fabrycznych w obaleniu caratu i ich znaczny wpływ na dalszy rozwój sytuacji, prowadzący do zwycięstwa bolszewików⁴³.

Problematyka rewolucyjna z dziejów Rosji podejmowana jest również przez historiografię niemiecką, choć w mniejszym zakresie. Dotyczy to nie tylko opracowań publikowanych na łamach „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, ale także i w innych czasopismach niemieckich.

Peter Scheibert zdaje się dopatrywać źródeł rewolucji w Rosji w postępowych ruchach rosyjskich XIX w. Dając ich ogólną charakterystykę na tle absolutystycznych metod rządzenia, stara się oddać ewolucję wolnościowej i demokratycznej myśli rosyjskiej od bardziej radykalnego liberalizmu do marksizmu. Poświęca sporo miejsca działalności Hercena, rewolucyjnych demokratów oraz narodnictwu. Całość opracowania ma charakter raczej informacyjny niż badawczy⁴⁴.

Kwestie związane z marksistowskimi założeniami zbudowania społeczeństwa socjalistycznego i możliwościami dostosowania idei socjalistycznych do wymogów rzeczywistości porusza między innymi Dietrich Geyer w swym artykule o stosunkach pracy oraz „kultury rewolucyjnej” w Rosji⁴⁵.

Wywody poszczególnych autorów, jakie można śledzić na łamach czasopism zachodnich, nie są zazwyczaj wolne w mniejszym czy większym stopniu od zaangażowania politycznego. I chociaż nie przesądza to jeszcze kwestii obiektywizmu naukowego, to jednak czytelnik raczej nie spodziewa się wyrazów uznania pod adresem osiągnięć radzieckich. Niemniej trzeba zaznaczyć, że dziedzina uprzemysłowienia Rosji Radzieckiej

⁴² A. Lewin, *Russian Bureaucratic Opinion in the Wake of the 1905 Revolution*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, 1963, März, s. 1—12.

⁴³ P. H. Avrich, *Russian Factory Committees in 1917*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, 1963, Juni, s. 161—182.

⁴⁴ P. Scheibert, *Wurzeln der Revolution*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, 1962, October, s. 323—336.

⁴⁵ D. Geyer, *Arbeiterbewegung und «Kulturrevolution» in Russland*, „Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte”, 1962, nr 1, s. 43—55.

jest pod tym względem swego rodzaju wyjątkiem. Znajduje to między innymi odbicie w opracowaniu Hansa Raupacha dotyczącym osiągnięć w zakresie industrializacji w latach 1924—1928⁴⁶.

Przedmiotem szczególnego zainteresowania niemieckiego czasopiśmiennictwa historycznego jest kwestia stosunków niemiecko-radzieckich. Należy jednakże zaznaczyć, że publikacje z tego zakresu dotyczą głównie aktu Rapallo i tzw. „niemieckiego października” 1923 r.

O Rapallo traktuje Karl Erdmann w artykule pod wymownym tytułem *Deutschland, Rapallo und der Westen*⁴⁷. Erdmann charakteryzując stanowisko delegacji niemieckiej na konferencji genueńskiej akceptuje trudną sytuację Niemiec w obliczu konieczności uiszczenia wielkich spłat reparacyjnych. Powstała potrzeba szukania jakiegoś wyjścia, które znaleziono w postaci ułożenia stosunków z Rosją Radziecką. Zdaniem autora Rapallo stanowiło nie tylko szok. Było też sukcesem strategicznym, który umożliwił znalezienie wspólnego języka z Zachodem.

Należy jednak pamiętać, że na drodze od Rapallo do Locarno były również rewolucyjne wystąpienia niemieckiej klasy robotniczej w 1923 r., które z jednej strony dawały poważne atuty rządowi Rzeszy w przetargach z Zachodem, z drugiej jednak stworzyły silne niebezpieczeństwo dla ówczesnych stosunków niemiecko-radzieckich i polityki Rapallo. W takiej sytuacji postawa Rosji Radzieckiej nabierała szczególnego znaczenia. W dążeniu do wyjaśnienia, co wpłynęło na politykę radziecką tamtych dni, historycy zachodnioniemieccy rozstrząsają różnice i rozbieżności, jakie się wówczas zaznaczyły między Trockim a Stalinem, aby widzieć w nich wypadkową stosunku do Niemiec⁴⁸.

Dobór tematyki, stanowiącej przedmiot rozważań naukowych na kartach periodyków zachodnioniemieckich, zdaje się wskazywać na dążenie do wzbogacenia wiedzy historycznej, przede wszystkim o dane mogące być przydatne do współczesnych potrzeb politycznych. Nie oznacza to jednak, aby zakres zainteresowań był wąski. Spotykamy bowiem publikacje na różnorodne tematy, jak np. kontroli państwowej w Rosji carskiej i ZSRR⁴⁹, roli inteligencji w budzeniu uczuć narodowych

⁴⁶ H. Raupach, *Die Sowietwirtschaft als historisches Phänomen*, Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte”, 1962, nr 1, s. 1—16.

⁴⁷ K. D. Erdman, *Deutschland, Rapallo und der Westen*, „Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte”, 1963, nr 2, s. 105—165.

⁴⁸ Patrz: K. D. Möller, „*Stalin und der „deutsche Oktober 1923”*”, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, 1965, Juni, s. 212—223; H. Brohm, *Trockijs Aufrufe gegen Hitler 1930—1933*, tamże, 1963, Dezember, s. 521—542.

⁴⁹ R. Szawłowski, *Die Staatskontrolle im alten Russland und der UdSSR*, „Osteuropa Recht”, 1963, nr 2, s. 81—107.

w Europie Wschodniej⁵⁰, stosunków radziecko-rumuńskich w 1940 r.⁵¹ czy kryzysu kretańskiego 1897 r.⁵² Niemieckie czasopiśmiennictwo historyczne przejawia natomiast tendencję raczej do analizy niż ujęć syntetycznych. Skłonności do jakiś ogólniejszych dywagacji, do wydobywania istotniejszych czynników kształtujących dzieje Rosji, przejawiane są sporadycznie, a i to głównie na łamach pism bardziej o charakterze publicystycznym niż naukowym⁵³. Można natomiast mówić o preferowaniu tematyki bliższej interesom Niemiec, niemieckiej tradycji historycznej.

Podobne stwierdzenie można odnosić również do francuskiego czasopiśmiennictwa historycznego, choć podejmuje ono różnorodną problematykę dotyczącą dziejów Rosji carskiej i ZSRR. We Francji pisze się np. o migracjach chłopskich w Rosji w XIX w. z podkreśleniem ich przyczyn, wśród których przed 1861 r. główną rolę odgrywały głód i brak ziemi, po tej zaś dacie zjawiska związane z rozwojem kapitalizmu⁵⁴. Wędrowki bezrolnych do miast w poszukiwaniu pracy, migracja zamożniejszych i średnich chłopów znajdują zresztą odbicie w opracowaniu poświęconym rozwojowi przemysłu moskiewskiego w latach 1861—1914⁵⁵. Niemniej ani tego rodzaju zagadnienia, ani też inne, np. z dziedziny polityki wewnętrznej caratu i funkcjonowania jego aparatu administracyjnego⁵⁶, polityki caratu wobec ludności Turkiestanu⁵⁷ czy innych narodowości⁵⁸,

⁵⁰ H. S. Watson, *«Intelligentsia» und Nationalismus in Osteuropa 1848—1918*, „Historische Zeitschrift”, 1962, Oktober, s. 331—345.

⁵¹ J. W. Brügel, *Das sowjetische Ultimatum an Rumänien im Juni 1940*, „Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte”, 1963, nr 4, s. 404—417.

⁵² B. Sutter, *Die Grossmächte und die Erhaltung des europäischen Friedens zu Beginn der Kreta-Krise von 1897*, „Südost-Forschungen”, 1962, nr 2, s. 214—369.

⁵³ Patrz np.: H. A. Stammler, *Europa-Russland-Asien*, „Osteuropa”, 1962, nr 8/9, s. 521—528.

⁵⁴ Fr. X. Coquin, *Faim et migrations paysannes en Russie au XIXe siècle*, „Revue d'histoire moderne et contemporaine”, 1964, t. XI, s. 127—144.

⁵⁵ Patrz: R. Portal, *Industriels moscovites: le secteur cotonnier (1861—1914)*, „Cahiers du monde russe et soviétique”, 1963, Janvier-juin, s. 5—46.

⁵⁶ M. Raëff, *L'Etat, le gouvernement et la tradition politique en Russie imperiale avant 1861*, „Revue d'histoire moderne et contemporaine”, 1962, Octobre — decembre, s. 295—308; J. de Proyart, *Le Haut-Procureur du Saint-Synode Constantin Pobedonoscew et le „Coup d'Etat”*, „Cahiers du monde russe et soviétique”, 1962, Juillet—septembre, s. 408—458.

⁵⁷ H. H. Carrère d'Encausse, *La politique culturelle du pouvoir tsariste au Turkiestan (1867—1917)*, „Cahiers du monde russe et soviétique”, 1962, Juillet—septembre, s. 374—407.

⁵⁸ Patrz m.in.: Ch. Lemerrier-Quelquejay, *Un réformateur tatar au XIXe siècle: Abdul Quajjum Al-Nasyri*, „Cahiers du monde russe et soviétique”, 1963, Janvier—Juin, s. 117—142.

nie należą do uprzywilejowanych w czasopiśmie francuskich. Na czoło wysuwa się z jednej strony problematyka związana z rosyjskim ruchem rewolucyjnym oraz rewolucjami 1905 i 1917 r., z drugiej zaś ze stosunkami francusko-rosyjskimi i francusko-radzieckimi. Fakt ten uwidacznia się zwłaszcza na łamach takich czasopism, jak „Cahiers du monde russe et soviétique”, „Revue d'histoire moderne et contemporaine” oraz „Revue historique”.

Wydarzeniom z dziejów rewolucji lat 1905—1907 poświęcony jest między innymi obszerny, oparty na bogatej bazie źródłowej, interesujący artykuł Keenana o ruchu rewolucyjnym na terenie Baku⁵⁹. Mimo że znajdujemy w nim charakterystykę sytuacji bakijskiej klasy robotniczej, jej składu narodowościowego, sił politycznych oraz ogólny zarys przebiegu rewolucji, to jednak główna uwaga autora skupia się na walce bolszewików z mieńszewikami o wpływy na środowisko proletariackie, znajdujące się w znacznej mierze pod oddziaływaniem Organizacji Robotników Balahany i Bib-Ejbat.

O zainteresowaniu rosyjskim ruchem rewolucyjnym, a ściślej działalnością partii bolszewickiej, świadczyć może fakt publikowania stosunkowo licznych i obszernych dokumentów jej dotyczących. I tak np. w „Cahiers du monde russe et soviétique” ukazała się stustronicowa korespondencja Lenina z Huysmensem, wiele mówiąca o stosunkach między bolszewikami a II Międzynarodówką, a zwłaszcza o roli Lenina w międzynarodowym ruchu robotniczym⁶⁰. Opublikowane zostały również dossiers policyjne o Trockim, znajdujące się w Archiwum Prefektury Policji w Paryżu, przysparzające cennych danych odnośnie do polityki emigracji rosyjskiej we Francji oraz roli Trockiego w międzynarodowym ruchu robotniczym⁶¹.

Wielu opracowaniom dotyczącym okresu rewolucji 1917 r. zdaje się być wspólna tendencja do uwzględnienia w możliwie szerokim zakresie okoliczności oraz czynników determinujących przebieg wydarzeń tamtych dni. Przy tym światło na te wydarzenia próbuje się rzucać z różnych stron, i to nie zawsze w drodze dociekań stricte naukowych.

⁵⁹ E. L. Keenan, *Remarques sur l'histoire du mouvement révolutionnaire à Bakou (1904—1905)*, „Cahiers du monde russe et soviétique”, 1962, Avril-juin, s. 225—260.

⁶⁰ Patrz: G. Haupt, *Correspondence entre Lénine et Camille Huysmens (1905—1914)*, „Cahiers du monde russe et soviétique”, 1962, Octobre—décembre, s. 582—665; 1963, Janvier-juin, s. 56—116; A. Kriegel, *Sur les rapports de Lénine avec le mouvement zimmerwaldien français*, tamże, 1962, Avril—juin, s. 299—306.

⁶¹ Patrz: A. Kriegel, *Le dossier de Trotski*, „Cahiers du monde russe et soviétique”, 1963, Juillet—septembre, s. 264—300.

Pisze się o nie bardzo fortunnej polityce Rządu Tymczasowego w kwestiach narodowościowych (polskiej, ukraińskiej, Azji Środkowej itd.) z uwzględnieniem przebiegu walki o władzę między poszczególnymi siłami politycznymi⁶². Przedmiotem badań stały się grupy komunistów zagranicznych istniejące i działające wówczas w Rosji. Powstawszy na bazie kilkumilionowej rzeszy jeńców wojennych, więźniów politycznych caratu, uchodźców wojennych (w tym 1,6 mln Polaków), konsolidują się one coraz bardziej, stając się zaczynem partii komunistycznych, a następnie Międzynarodówki Komunistycznej, oraz działając wydatnie na rzecz zwycięstwa rewolucji socjalistycznej⁶³.

Należy zaznaczyć, że francuskie czasopiśmiennictwo historyczne cechuje znaczny stopień umiaru w dziedzinie interpretacji dziejów rewolucyjnych. Nie jest to wszakże jednoznaczne z całkowitym obiektywizmem. Miernikiem zaangażowania politycznego historiografii francuskiej w tym względzie może być artykuł Georges Bonnin, podejmujący sprawę rzekomego finansowania działalności partii bolszewickiej przez Niemcy pragnące osłabienia Rosji⁶⁴. Bonnin po przeanalizowaniu dokumentów (w tym tzw. dokumentu Kulhmann) uznaje wprawdzie brak dostatecznych dowodów na to, aby stwierdzić, że bolszewicy zdobyli władzę dzięki pieniądзом niemieckim, ale nie wyklucza możliwości pobierania pewnych kwot przez osoby mające kontakty z wybitnymi działaczami bolszewickimi.

Inklinacja do podejmowania tematyki mogącej uchodzić za drażliwą dla państwa radzieckiego zaznacza się także w wypadku rozstrząsania przez Pierre'a Sorlina dziejów pisma „Bolszewik” na tle rozgrywek między Trockim a Stalinem w okresie 1924—1925⁶⁵.

Zagadnienia wojny domowej, pozostające w ścisłym związku z francuską polityką interwencji wobec Kraju Rad, nie znalazły się poza ramami publikowanych pozycji. Między innymi niekompletne dane o Wranglu, znane głównie z jego drukowanych pamiętników i radzieckich zbiorów dokumentów, zostały wzbogacone przez opublikowanie akt zaczerp-

⁶² M. Ferro, *La politique des nationalités du gouvernement provisoire (février-octobre 1917)*, „Cahiers du monde russe et soviétique”, 1961, April, s. 131—165.

⁶³ A. Kriegel, G.-C. Haupt, *Les groupes communistes étrangers en Russie, et la révolution mondiale (1917—1919)*. *État des travaux*, „Revue d'histoire moderne et contemporaine”, 1963, Octobre—décembre, s. 289—300.

⁶⁴ G. Bonin, *Les Bolcheviques et l'argent allemand pendant la première guerre mondiale*, „Revue historique”, 1965, Janvier—mars, s. 101—126.

⁶⁵ Patrz: P. Sorlin, *La crise du Parti communiste bolchevik et les débuts du «Bol'sevik» (avril 1924—1925)*, „Revue d'histoire moderne et contemporaine”, 1962, Avril, s. 81—110.

niętych ze zbiorów biblioteki Hoovera, a dotyczących stosunków dyplomatycznych rządu krymskiego⁶⁶.

Niefortunny koniec rządu Wrangla i planów, jakie wiązała z nim Francja w odniesieniu do odrestaurowania Rosji kapitalistycznej — upragnionego sojusznika, stwarzał potencjalne możliwości nawiązania bliższych stosunków z Rosją Radziecką. Przez szereg lat na przeszkodzie stała antyradziecka postawa burżuazji francuskiej. Gdy jednak pozycja Francji wobec Niemiec zaczęła słabnąć, zaznacza się zmiana w stanowisku Paryża, co zostało ujęte przez Stuarta Schramma w opracowaniu reprezentującym znaczną wartość naukową. Wykorzystując nie publikowane dokumenty z Auswärtiges Amt, autor omówił zwłaszcza problem uznania ZSRR i wpływ Locarna na polepszenie stosunków francusko-radzieckich, określone jako pierwsze zbliżenie⁶⁷.

Drugie, dalej idące zbliżenie między Francją a Związkiem Radzieckim w 1934 r. omawia znany historyk francuski Duroselle⁶⁸. Polityka Barthou zmontowania paktu zbiorowego bezpieczeństwa, opartego na porozumieniu francusko-radzieckim, nakreślona została na tle przegrupowań sił na arenie międzynarodowej, wśród których coraz bardziej stawało się widoczne niebezpieczeństwo hitleryzmu.

Obok Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Niemieckiej Republiki Federalnej i Francji do rządu państw, w których przejawia się na łamach czasopism historycznych duże zainteresowanie historią Rosji carskiej i ZSRR oraz mogących poszczycić się dorobkiem, z grona krajów socjalistycznych należy Niemiecka Republika Demokratyczna. Trzeba przy tym zaznaczyć, że w NRD podejmuje się i opracowuje tematykę pod kątem widzenia rozszerzenia wiedzy historycznej w ogóle i bez tendencji do ukrywania ekspansywnych tradycji Niemiec w przeszłości, z czym nieraz spotykamy się w opracowaniach zachodniemieckich. Krytycznie ocenia się te pozycje wydawnicze NRF, które zbyt mało obiektywnie traktują o rewolucyjnych dziejach Rosji⁶⁹. Piszemy natomiast z pozycji marksistowskich o tego rodzaju sprawach, jak penetracja kapitałów niemieckich na tereny zacoфанego pod względem rozwoju go-

⁶⁶ R. Pipes, *Les relations diplomatiques du gouvernement Wrangiel en Crimée* (1920), „Cahiers du monde russe et soviétique”, 1963, December, s. 401—435.

⁶⁷ S. Schramm, *Christian Rakovskij et le premier rapprochement franco-soviétique*, „Cahiers du monde russe et soviétique”, 1960, Janvier—octobre, s. 205—238, 584—628.

⁶⁸ J. B. Duroselle, *Lucien Barthou et le premier rapprochement franco-soviétique*, „Cahiers du monde russe et soviétique”, 1962, Octobre, s. 525—545.

⁶⁹ Patz: E. Donnert, *Die Geschichte des vorrevolutionären Russlands in der westdeutschen «Osteuropa- und Russlandforschung»*, „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, 1965, nr 5, s. 810—825.

spodarczego imperium carskiego. Podkreśla się zarazem znaczenie polityczne inwestycji niemieckich w kontekście pozycji gospodarczych w Rosji innych czołowych państw kapitalistycznych, jak Stany Zjednoczone czy Wielka Brytania ⁷⁰.

Lecz mimo różnic wynikających z odmiennych pozycji politycznych historiografii wschodnio- i zachodniemieckiej obserwuje się zbieżność ich szczególnych zainteresowań niektórymi dziedzinami, co jest zresztą uzasadnione historycznie. Daje się to zauważyć na polu stosunków niemiecko-radzieckich. Podobnie jak w czasopiśmie zachodniemieckich obiektem wnikliwych rozważań jest w NRD traktat w Rapallo ⁷¹. Z omawianiem polityki Rapalla spotykamy się też w odznaczającym się wszechstronnością ujęcia opracowaniu niemiecko-radzieckich stosunków gospodarczych w latach 1928—1933 Günthera Rosenfelda ⁷². Rosenfeld nie ogranicza się do opisu interesujących obie strony kwestii gospodarczych, ale ukazuje ich rozwiązywanie na tle ogólnej sytuacji gospodarczej świata, dążeń niemieckiej polityki zagranicznej, uwarunkowanej w poważnej mierze względami na Londyn, Waszyngton i Paryż. Przy nawiązywaniu przez autora do problematyki związanej z realizacją pierwszego planu 5-letniego w ZSRR znamienne jest oddanie atmosfery entuzjazmu społeczeństwa radzieckiego.

Należy jednak zaznaczyć, że zarówno w NRD, jak i w innych państwach socjalistycznych dorobek czasopiśmiennictwa historycznego o dziejach Rosji carskiej, a zwłaszcza ZSRR, jest znacznie skromniejszy tak pod względem ilości pozycji, jak zakresu tematycznego, a często i poziomu naukowego, od tego, jakim mogą wykazywać się autorzy w czołowych krajach zachodnich. Te artykuły lub mniejsze opracowania, jakie np. możemy zanotować na konto historiografii polskiej w ostatnich latach, z nielicznymi wyjątkami ⁷³ znajdują się na granicach publicystyki

⁷⁰ B. Morozow, *Die Stellung des deutschen Kapitals in der Wirtschaft des russischen Fernen Ostens in den Jahren 1860—1904*, „Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europas”, 1962, t. VI, s. 139—172.

⁷¹ A. Anderle, *Der Vertrag von Rapallo-eine nationale Chance*, „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, 1962, nr 2, s. 336—370; F. Klein, *Zur Beurteilung des Rapallo-Vertrages durch die westdeutschen bürgerlichen Historiker*, tamże, 1962, nr 2.

⁷² G. Rosenfeld, *Sowjetisch-deutscher Wirtschaftsverkehr in der Periode des ersten Fünfjahrplans*, „Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europas”, 1962, t. VI, s. 45—68.

⁷³ Do nich należą m. in.: R. Łuzmy, *Młody Tołstoj wobec tradycji Oświecenia*, „Slavia Orientalis”, 1962, nr 1; M. Tanty, *Kontakty rosyjskich Komitetów Stowiańskich ze Słowianami Austro-Węgier (1868—1875)*, „Kwartalnik Historyczny”, 1964, nr 1; K. Lapter, *Problem białotycki w stosunkach Polski z Niemcami i Związkiem Radzieckim w okresie międzywojennym*, „Studia z najnowszych dzie-

historycznej, bądź też dotyczą raczej tylko stosunków polsko-radzieckich, a nie dziejów Rosji par excellence. Nie lepiej zdaje się przedstawiać sytuacja w innych europejskich krajach socjalistycznych. Opracowania naukowe, traktujące o Rosji carskiej i ZSRR, jakie ukazały się na łamach czasopism historycznych wydawanych w tych krajach w ciągu trzech ostatnich lat, można policzyć na palcach.

Poza tym w czasopismach historycznych zarówno Polski, jak i pozostałych państw socjalistycznych uderza brak informacji o publikacjach zachodnich czasopism naukowych, gdy równocześnie te ostatnie są nimi nasycone. W sposób ciągły i bardziej wnikliwie dorobek historiografii głównych państw kapitalistycznych, który mimo wszystkich zastrzeżeń należy uznać za poważny, śledzą oraz komentują czasopisma radzieckie. Byłoby dobrze, aby niniejszy ogólny przegląd głównej problematyki z zakresu dziejów Rosji i ZSRR zawartej na kartkach czasopism zagranicznych, sygnalizując zakres i stopień zainteresowań przeszłością czołowego państwa obozu socjalistycznego, mógł przyczynić się w jakimś stopniu do przejścia tej dobrej praktyki historiografii radzieckiej i światowej.

jów powszechnych", 1963, t. IV; tenże, *Polsko-radziecka współpraca w walce z koncepcją tzw. paktu czterech mocarstw latem 1933 roku*, tamże, 1962, t. III; W. Michowicz, *Wstąpienie ZSRR do Ligi Narodów a dyplomacja polska*, tamże, 1963, t. V.